

Metoderapport

Prosjekt: Hvem drepte Birgitte Tengs?

Forfatter: Bjørn Olav Jahr

Redaksjon/Forlag: Gyldendal

KORT RESYME:

Natt til lørdag 6. mai 1995 ble 17 år gamle Birgitte Tengs drept, bare 500 meter hjemmefra. Den unge Karmøy-jenta ble seksuelt misbrukt og utsatt for brutal vold.

21 måneder etter drapet arresterte politiet Birgittes jevngamle fetter for drapet. Etter tre uker i isolasjon tilsto han et drap han ikke husket å ha begått. Senere trakk han tilståelsen tilbake. Fetteren ble frifunnet i Gulating lagmannsrett, men samtidig dømt til å betale Birgittes foreldre erstatning. Tilbake sto lokalbefolkningen med ett spørsmål: Hvis ikke fetteren hadde drept Birgitte, hvem hadde da gjort det?

Birgitte Tengs-saken er en av norgeshistoriens mest omtale drapssaker. I Hvem drepte Birgitte Tengs? har jeg ønsket å tegne et levende portrett av et splittet lokalsamfunn, familier i oppløsning og en politietterforskning ute av kontroll. Og ikke minst presentere et realistisk scenario for hva som faktisk fant sted på Karmøy den skjebnesvangre vårnatten.

MIN INNGANG TIL SAKEN:

Lørdag 5. april 2003 vant jeg SKUP-prisen for avsløringen av Norgeshistoriens største finansskandale, Finance Credit-saken. Samme dag holdt politispesialist Asbjørn Rachlew foredrag om politiets avhørsmetoder. «Bevis tar tid», sa Rachlew. «En tilståelse gjør ikke nødvendigvis det.» Politispesialisten snakket om oppklaringspresset politiet opplever i alvorlige straffesaker, og om faren for tunnelsyn, bekreftelsesfeller og det å låse seg til

hypoteser. Som journalist var det lett å kjenne seg igjen. For ønsker vi ikke alle å få bekreftet den hypotesen vi har størst tro på? Og gjerne så raskt som mulig?

To og et halvt år senere, høsten 2005, bestemte jeg meg for å skrive en hovedsak om falske tilståelser for Dagbladet Magasinet, min daværende arbeidsplass. Et case sto klart frem for meg: fetteren til Birgitte Tengs. Etter tre uker i isolasjon hadde han tilstått et drap han ikke husket å ha begått. Spørsmålene jeg ønsket svar på, var: Hvordan er det mulig å tilstå et drap en ikke husker å ha begått? Og hva foregår på politiets avhørsrom?

«Fetteren», som jeg velger å kalle ham i resten av denne rapporten, ble i Karmsund herredsrett november 1997 dømt til 14 års fengsel for drapet. Året etter ble han strafferettslig frikjent i Gulating lagmannsrett for drapet på Birgitte Tengs, men dømt til å betale hennes foreldre erstatning. Fagdommerne mente det var en sannsynlighetsovervekt for at han var drapsmannen. Erstatningsdommen førte til at Norge vinteren 2003 ble dømt i Den europeiske menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg for å ha krenket fetterens rettigheter.

Jeg leste begge dommene (herredsretten og erstatningsdommen), og reagerte på hvordan forhold det hersket stor tvil om ble ansett som bevist. Uavhengig av om fetteren var skyldig i drap eller ikke, var definitivt ikke tvilen kommet tiltalte til gode – slik den skal i en rettsstat. Jeg fikk videre tilgang til psykologiprofessor Gisli Gudjonssons rapporter om fetterens tilståelse. Gudjonsson, som er en av verdens ledende eksperter på falske tilståelser, var ikke i tvil om at fetterens tilståelse var falsk. Han underbygget dette ved å forklare hvordan fetteren var blitt hjernevasket til selv å tro han hadde utført drapet på sin kusine. At han ikke kunne huske drapet, hadde politifolkene som avhørte ham en enkel forklaring på: han hadde fortrenget drapet. De hevdet det var helt vanlig å fortrenge en grusom handling som dette. Etter hvert hadde fetteren kun et ønske: å huske at han hadde drept kusinen sin.

Via fetterens forsvarer, advokat Arvid Sjødin, fikk jeg telefonnummeret til fetterens far. Den påfølgende samtalen varte i mer enn en time. At jeg hadde satt meg så vidt godt inn i saken før jeg ringte, og at jeg ga uttrykk for at jeg trodde på fetterens uskyld, gjorde nok sitt til at fetterens far raskt fikk tillitt til meg. Han skulle høre med sønnen – som hadde flyttet utenlands – om det var greit at jeg tok kontakt. Ganske snart hadde jeg også etablert kontakt med fetteren.

Jeg møtte fetteren i Madrid, og fikk raskt et svært godt inntrykk av ham. Han var hyggelig, veltalende og reflektert. Han var frustrert over at det var skapt en juridisk jungel i saken, og mente det åpenbart fantes sterke krefter som ønsket å beskytte systemet. Han var likevel opptatt av ikke å bruke all tid på å prate, tenke og spekulere om saken, «Hadde jeg gjort det, kunne jeg blitt både bitter og kjedelig», sa han.

Høsten 2006 begynte jeg å jobbe som forlagsredaktør i Bazar, og satte da raskt i gang bokprosjektet «Hvem drepte Birgitte Tengs?» Selv skulle jeg fungere som (aktiv) redaktør. Arve Bartnes (da i November Film, nå i Dagbladet) skulle skrive. Advokat Arvid Sjødin hadde fortalt meg om noe han kalte «Birgitte-rommet», og vi reiste over til Stavanger for å ta det i nærmere øyesyn. Her fantes sakens dokumenter. Sjødin var opptatt av å belyse saken fra alle sider, og ga oss fri tilgang til dokumentene. Det viktigste ble kopiert. Senere reiste vi begge over til Madrid for å møte fetteren, og til Karmøy for å snakke med kilder der. Bartnes bosatte seg også for en periode på Karmøy for å være enda tettere på lokalbefolkningen. Høsten etter sluttet jeg i Bazar. Bartnes begynte etter hvert å arbeide i Dagbladet, der han fikk stadig større og viktigere oppgaver. Bokprosjektet ble da etter hvert lagt på is.

Februar 2013 lagde Erlend Frafjord i magasinet Plot en større reportasje om politiets avhørsmetoder i Birgitte-saken. Det var etter å ha lest denne at jeg besluttet å ta opp igjen bokprosjektet, men nå ved å skrive den selv.

TILNÆRMING TIL KILDENE:

Saksdokumentene var prioritet nummer en, så jeg kontaktet på ny advokat Arvid Sjødin for adgang til «Birgitte-rommet». Derneft fikk jeg et svært nyttig råd fra fetterens far: kontakt Grete Strømme. Strømme jobbet fra våren 1996 til våren 1998 som politisekretær ved journalkontoret ved Haugesund politikammer. Strømme hadde siden høsten 1996 presentert alternative etterforskningskritt for politiet. Sommeren 1998, uken før Espeseth ble frikjent i Gulating lagmannsrett, varslet Strømme også retten om en alternativ gjerningsmann. Politiet valgte straks etter juryens frifinnelse av fetteren å sikte Strømme for brudd på taushetsplikten. Det tok tre år før saken hennes ble prøvd for retten, der hun ble frifunnet. Straffesaken ga Strømme tilgang til saksdokumentene i Birgitte-saken, og hennes gjennomgang av disse og sakens tekniske spor kunne – slik jeg så det - gi viktige svar på

drapsgåten. Det jeg hadde lest om hennes funn og hypoteser knyttet til hendelsesforløpet den natten Birgitte ble drept, virket også overbevisende på meg. Strømme har skrevet et utall anmodninger til politiet i Haugesund om å foreta etterforskning. Spesielt fokusert på offer og åsted har Strømme hele veien pekt på de tekniske funnene – og manglende etterforskning rundt disse. Store deler av tiden er hun blitt ignorert.

Det tok et par måneder før jeg kontaktet Strømme. Er det noe jeg har lært etter å ha jobbet med store journalistiske prosjekter, så er det at folk som har dedikert livet sitt til enkeltsaker ikke er spesielt begeistret for å drive «voksenopplæring» av journalister. Ved å kunne tilstrekkelig til at hun i en samtale kunne tillate seg å være noe innforstått og jeg selv være kapabel til å stille gode oppfølgingsspørsmål, ville jeg forhåpentligvis få henne «i gang» igjen. Hun var – som ventet – noe lunken. Hun var generelt skeptisk til journalister (fordi de ikke satte seg godt nok inn i saker og fordi de ofte var ute etter tabloide saker), hun var usikker på hvor mye hun kunne prate uten at politiet igjen ville anklage henne for brudd på taushetsplikten og hun var helt bevisst på hvor mye det kostet henne igjen å skulle bli fullstendig oppslukt av saken. Etter flere telefonsamtaler over et par måneder tok hun en dag initiativ til å prate – det ble en samtale som varte i fire timer. Fra da av så ikke Strømme seg tilbake.

Jeg var klar over at Grete Strømme hadde skrevet en lengre rapport om en mann hun hadde fattet spesielt interesse for da hun jobbet på journalkontoret. Denne fantes ikke i sakens dokumenter. Og Strømme ønsket heller ikke å sende denne til meg. Dette var et konfidensielt dokument skrevet og levert til daværende etterforskningsleder Ståle Finsal, politimesteren i Haugesund og Strømmes nærmeste overordnede.

Jeg reiste igjen til Stavanger for å lete gjennom dokumentene i «Birgitte-rommet». Etter å ha løftet rundt på kasser og nærmest ommøblert nevnte rom, kom jeg over rapporten fra Strømme i en kasse med masse løsark. Rapporten fortalte historien om en ung sedelighetsforbryter som ved flere tilfeller hadde skygget, lurt på og gått til angrep på kvinner, i åpenbar seksuelt opphisset tilstand. Deler av rapporten var basert på en dom der mannen – i ført dameklær – hadde forsøkt å kvele sin kvinnelige psykolog. I dommen ble overfallet karakterisert som «svært nær opptil drapforsøk». For Strømme fremsto mannen som en åpenbar moduskandidat. Like etter at hun leverte inn rapporten, bekreftet

etterforskningsleder Finsal at mannen hadde vært ute og kjørt alene på Haugalandet drapsnatten og at han følgelig manglet alibi. Senere må politiet ha stuet bort rapporten. Min vurdering er at politimennene (med et unntak var det bare menn involvert i etterforskningen) må ha ment at en sekretær ikke hadde noe å tilføre i denne saken – en av flere feilvurderinger.

Etter å ha fått tilnærmet fullstendig oversikt over alle dokumentene i saken, ble all fritid i 2013 (var i full jobb hele året) brukt til å lese, notere, lage tidslinje og forberede spørsmål – ispedd et par besøk på Karmøy.

Jeg har hele tiden forsøkt å ha Birgittes pårørende i tankene, og tidlig i 2014 varslet jeg Birgittes foreldre – Karin og Torger Tengs - om bokprosjektet. Jeg skulle gjerne ha pratet med dem om Birgitte. Det har de ikke ønsket. At en samtale ville ha rippet opp i gamle sår, er ikke vanskelig å forstå. Å tegne et fint bilde av Birgitte var likevel ikke noe problem. Hun fremsto som en strålende jente: ressurssterk, omtenksum, morsom og livsglad. Uavhengig av dette, har jeg stor forståelse for at boken oppleves som tøff for de etterlatte. På samme tid er jeg sikker på at Birgittes foreldre kunne ha bidratt med svar på spørsmål som kunne bidratt til en løsning av drapsgåten. En venninne av Birgitte tipset svært tidlig politiet om en gutteepisode i kjelleren hjemme hos Birgitte. Birgitte hadde to venninner på overnattingsbesøk da en kar kom «valsende» ned i kjelleren. Jentene snakket litt med ham før de fikk ham til å gå ut. Han virket rar og de fikk ikke noe fornuftig ut av ham. De kjente ham ikke. Han var noen år eldre enn jentene. Jenta som tipset politiet syntes det var underlig at en vilt fremmed skulle finne frem til Birgittes hjem – de bodde temmelig langt utenfor allfarvei – for deretter å gå rett inn. Hvem gjør slikt? Det skulle politiet aldri ta seg bry med å finne ut av. Det ble sagt at den unge mannen glemte igjen en jakke med en merkelapp, og at Torger og Birgitte senere kjørte denne tilbake til eieren. Slikt hadde jeg også hatt lyst til å spørre Torger Tengs om. Forhåpentligvis gjør politiet det nå etter at Kripes' Cold Case-gruppe har besluttet å gjenoppta etterforskningen.

Etter å ha mottatt støtte fra Fritt Ord hadde jeg muligheter til «å kjøpe meg fri» fra jobb i til sammen ti uker. Det gjorde det mulig å foreta flere reiser både til Stavanger, Haugesund og Karmøy. Første helgen i mai 2014 gikk jeg fra Kopervik sentrum til åstedet på Gamle Sundsvei. En rute på snaue fire kilometer, først på opplyst delvis trafikkert vei, den siste

kilometeren i stummende mørke på grusveien der Birgitte ble drept – og da omtrent på samme tid som Birgitte gikk der. Jeg ville selv oppleve sikten – og stemningen. Det var uhyggelig. Klokken 4 på natten dro jeg tilbake igjen til åstedet. Dette da to lensmannsbetjenter ankom åstedet 4 på natten 19 år tidligere. Noen av folkene jeg pratet med på Karmøy trodde ikke på at disse lensmannsbetjentene ikke kunne se Birgitte – de mente det måtte være lyst der klokken 4 om morgenen. Det var det ikke.

Ellers har jeg samlet alt av materiale om saken via A-tekst, og jeg gikk gjennom en endeløs rekke med mikrofilm fra Haugesund Avis på Haugesund Folkebibliotek (Haugesunds Avis' artikler fra før 2000 ligger ikke på A-tekst) og diverse lokallitteratur på bibliotekene i Kopervik og på Åkra. Jo mer jeg lærte meg å kjenne lokal koloritt, jo lettere ville det være for meg å tilnærme meg ulike intervjuobjekter, som det etter hvert fantes en svært omfattende liste over.

Takket være støtte fra Norsk Faglitterære Fond kunne jeg ha permisjon i sju måneder i 2015. Det er da blitt flere turer til Karmøy. Mye av tiden er også brukt til å skrive selve boken.

Jeg har i arbeidet med boken hatt tilgang til et omfattende materiale: avhørsprotokoller, dagbøker, politiets møtereferater, m.m. De skriftlige kildene har vært de viktigste, og er forsøkt tolket på best mulig vis og i den konteksten de er nedtegnet. Jeg har anonymisert alle som ikke har en form for offentlig eller profesjonell rolle; de eneste unntakene er Birgitte Tengs og hennes foreldre. I notene finnes mye interessant tilleggsinformasjon.

MÅL FOR PROSJEKTET

Jeg valgte å kalle boken *Hvem drepte Birgitte Tengs?* Målet har vært å kaste nytt lys over gåten. For hvem drepte egentlig Birgitte? Arbeidet med saken har overbevist meg om at fetteren ikke er drapsmannen. Det fantes grunner til at politiet fattet interesse for ham, men utover det var det vanskelig å se at de gjorde særlig mye rett overfor ham.

Erstatningsdommen ga politiets etterforskning et godkjent-stempel. Det fantes det ingen grunn til; den har i sum vært katastrofal. Både evnen og viljen til å rette opp i egne feil har vært påfallende mangelfull. Politiets innsats er likevel forsøkt belyst så objektivt som mulig i boken.

En gjennomgang av sakens dokumenter viser at det er overraskende mange volds- og sedelighetsforbrytere som ikke er sjekket ordentlig ut av saken. Jeg skriver om noen av disse i min bok. Andre har jeg latt være å skrive om av hensyn til leseren. Fordelen med en stor flate som en bok, er at det er mulig å skrive mye. På den andre siden, det må også være så oversiktlig at leseren henger med.

En av de mistenkte i boken er kalt «Perry». Han døde våren 1999 av en overdose. Jeg tilbragte selv en kveld med hans gamle omgangskrets i håp om å få vite mer om hans bevegelser drapsnatten. Han kom da ved 0230-tiden på besøk hos et ektepar, kjørende i bil, åpenbart ruset og opprørt – og gjentok flere ganger «ka e det eg har gjort». Ekteparet fikk ikke svar. Det ble senere konkludert med at reaksjonen skyldtes et samlivsbrudd.

Men mest fokus har jeg likevel lagt på politiets manglende arbeid overfor moduskandidaten Grete Strømme pekte på. Selv har jeg innhentet en rekke dommer på vedkommende. Og jeg går grundig gjennom avhørene av ham. Psykologen han forsøkte å kvele noen år før drapet tipset politiet om moduskandidaten allerede fire dager etter drapet. Likevel skulle det ta mer enn et halvt år før han ble avhørt. Ytterligere et år senere ble han innkalt til nok et avhør. Jeg har snakket med flere kilder som hadde kontakt med moduskandidaten på 1990-tallet. Han var kjent for å kjøre Karmøy rundt med moped gjennom år, han hadde jobbet et sted der den naturlige veien gikk forbi åstedet, han hadde bodd i Kopervik og han hadde kjørt jenter på Birgittes alder til og fra Kopervik over en lengre periode. I egne avhør benekter han kjennskap til åsted, til Kopervik og sier han kjørte jentene først året etter Birgittes død. Han blir ikke konfrontert med disse åpenbare feilopplysningene.

Undertegnede er blitt gjenstand for noe kritikk over ikke å ha konfrontert nevnte moduskandidat i forkant av bokutgivelsen. Det er blitt pekt på at forlagsbransjen ikke er nevneverdig opptatt av samtidig imøtekommelse og tilsvarsrett. Det ble diskutert med advokat hvorvidt jeg skulle ta kontakt med vedkommende før bokutgivelsen. Vi valgte ikke. For det første er det vanskelig å se at moduskandidaten ville forklart seg annerledes enn han allerede hadde gjort i avhør. Dersom han skulle være skyldig i drapet – og da må jeg understreke at jeg på ingen måte hevder at han er det – ville det være mer naturlig og riktigere at han tilsto dette overfor politiet. For det andre, så har bøker lenger trykkesid. Det er heller ikke slik at andre aktører i boken har fått samtidig imøtekommelse. Fetteren til

Birgitte Tengs mente for eksempel at det var langt bedre at jeg fortalte historien fra hans politiavhør februar 1997 i samtid – slik det skjedde der og da – enn at han nå skulle fortelle hvordan det følte og opplevdes, med alle de feilkilder det kunne medføre. Jeg brukte her fortrinnsvis dagbøkene fra politietterforskerne Stian Elle, Ståle Finsal og Lars Grindheim for å tegne bilde av det avhørsregime fetteren var utsatt for. Tilsvarende gjør jeg det når jeg skal forklare moduskandidaten Grete Strømme i sin tid pekte på, jeg forteller historien om ham fortrinnsvis gjennom gamle dommer, rapporter og det han selv sier i sine avhør.

Politietterforskerens stemmer er i stor grad tatt hånd om gjennom egne SEFO-avhør (advokat Arvid Sjødin anmeldte Stian Elle, Ståle Finsal, Lars Grindheim m.fl.) til SEFO etter frifinnelsen av fetteren. Politifolkene ble frikjent, men SEFO-avhørene har vært til uvurderlig hjelp for meg for å forstå deres beveggrunner – og for å skape deres stemmer.

HVA GJØR PROSJEKTET UNIKT?

Det er svært gjennomarbeidet. Jeg har på sett og vis jobbet med saken siden høsten 2005. Sporadisk fra 2005 til 2013. Fra intensivt i 2013 til svært intensivt i 2014 og 2015. Det har minst gått med tusen timer. Jeg har intervjuet flere enn hundre mennesker, mer enn 30 har vært viktige kilder. Aller viktigst har det nok likevel vært med tilgangen til sakens dokumenter. Det har vært viktig for meg å fortelle historien slik den skjedde i de dramatiske årene fra 1995 til 1998. Etterspillet etter frifinnelsen av Birgittes fetter sommeren 1998 er mer summarisk behandlet. Jeg peker likevel der på svært mange – og, vil jeg mene – relevante etterforskningskritt.

Noen vil kanskje oppfatte prosjektet som et forsvarsskrift for fetteren til Birgitte. Det har aldri vært meningen i å skrive noe slikt. Tvert imot forteller jeg inngående hva som skjer når en ung gutt i sårbar alder får mistanken kastet over seg. Kanskje vil lesning av dette være en nyttig pekepinn for folk som er glade i å sette ut rykter. På den andre siden: det er jo også slik at både politi og journalister er avhengig av at folk prater. Kanskje betyr det da vel så mye at politi og journalister opptrer edruelig når de mottar ryktebasert informasjon.

Jeg gjengir store deler av dommen i herredsretten, der fetteren ble idømt 14 års fengsel. Jeg begrunner også hvorfor dette er en dårlig dom, der det som hevdes bevist på ingen måte kan sies å være det. Jeg gjorde tilsvarende øvelse vedrørende en rettssak jeg dekket for

Kapital i 2003. Jeg ser svært sjeldent tilsvarende blir gjort i norsk presse. Respekten for politi, påtalemyndighet og domstolene har – etter mitt skjønn – vært overdrevent stor. Dette fører for eksempel til for lite motforestillinger når politiet forer pressen med stoff (det er gode eksempler på det i boken min, der mistanken mot fetteren sementeres gjennom noen svært stigmatiserende – og feilaktige – opplysninger gjengitt i VG m.fl.).

Tilståelsen har vært kalt «bevisenes dronning». Tilbakemeldingene jeg får på boken vitner om at stadig flere forstår at det er mulig å tilstå noe du hverken husker eller har gjort – bare påvirkningen er sterk nok.

Videre tror jeg boken min viser hvordan god journalistikk også kan gjøres utenfor mediehusene – og det må jo være svært inspirerende for mange som sitter i utrygge stillinger i dag.

KONSEKVENSER AV BOKEN

15. januar 2016 sprakk nyheten om at den nyopprettede Cold Case-gruppen i Kripos tar på seg å etterforske drapet på Birgitte Tengs. Offisielt varierer uttalelsene fra politihold fra Cold Case-leder Espen Erdals «ingen kommentar» til «overhodet ikke» om boken har påvirket beslutningen. Uoffisielt har flere politikilder bekreftet at boken selvsagt har vært med på å påvirke beslutningen. Likeledes som boken har vært svært nyttig for VGs podcast «Uløst», som i stor grad handler om fetterens rolle i Birgitte-saken. Min bok handler også om etterforskningen som ikke ble gjort, mulige moduskandidater og etterforskning som kan gjøres. Som min viktigste kilde, Grete Strømme, nylig skrev til meg: «Jeg sitter med boken din og fotnotene som er så bra! Erdal har jo fått en ferdig arbeidsplan her! Han vil ikke kommentere din bok, men det er opplagt at den kommer til å være en mal for CC's arbeid. De har jo fått «alt» servert på et sølvfat».

Blommenholm, 18. januar 2016

Bjørn Olav Jahr